

БЕЗРУК О.О. (кандидат політичних наук, доцент кафедри політології, соціології та культурології ХНПУ імені Г. С. Сковороди)

НЕОЛІБЕРАЛІЗМ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Розглянуто проблематику впливу неоліберальної філософії на глобальний світ сьогодення. Проаналізовано компоненти неолібералізму, які є базовими у відтвореній ним системі взаємовідносин різного рівня. Висвітлено деякі аспекти генезису неолібералізму та його специфічні особливості. Наведено основні напрями критичного осмислення панування неолібералізму в світі.

Ключові слова: неолібералізм, ринок, свобода, лібералізм, соціал-дарвінізм.

Безрук А.А. НЕОЛИБЕРАИЗМ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ
Рассмотрена проблематика влияния неоллиберальной философии на современный глобальный мир. Проанализированы компоненты неоллиберализма, которые являются базовыми в воссозданной им системе взаимоотношений разного уровня. Рассмотрены некоторые аспекты генезиса неоллиберализма и его специфические особенности. Приведены основные направления критического осмысления господства неоллиберализма в мире.

Ключевые слова: неоллиберализм, рынок, свобода, либерализм, социал-дарвинизм.

Bezruk A. NEOLIBERALISM: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT
We consider the impact of neo-liberal philosophy perspective on the global world of today. Analysis of the components of neoliberalism, which are basic reproduced his system of relationships at various levels. Deals with some aspects of the genesis of neoliberalism and its specific features. The basic directions of critical thinking dominance of neoliberalism in the world.

Keywords: neoliberalism, market, freedom, liberalism, social darwinism.

Виклики глобального світу актуалізують питання щодо подальшого існування неолібералізму, як світової геоекономічної моделі. Але неолібералізм глибоко проник не лише в сферу економіки. Його вплив відчувається у політиці, ідеології, соціальних відносинах, людському мисленні. Це досить суттєва філософська система, що визначає пріоритети сьогодення та впливає на характер соціальних процесів. Тому соціально-філософський аспект неолібералізму є вельми важливим з тієї точки зору, що ним детерміновано набір регулятивів (цінностей, норм, принципів, поглядів, аксіом тощо) які визначають цілий комплекс відносин у багатьох сферах людського життя та діяльності. Неоднозначні результати домінації неолібералізму в практичній площині та зріст кількості критичного матеріалу з цього приводу, вимагають аналізу феномену неолібералізму в соціально-філософському ракурсі.

Отже, **метою статті** є аналіз соціально-філософського аспекту неолібералізму.

Філософію неолібералізму та її критику висвітлено в роботах західних дослідників Ф. фон Хайєка, В. Ойкена М. Фрідмана, Л. фон Мізеса, А. Ренд, Р. Мандела, У. Бека, М. Флемінга, А. Ландера, Д. Харві, Н. Хомського, К. Крауча, К. Поланьї, Ф. Закарія, Л. Альвареса, К. Лавалю, Д. Кіркпатріка, Н. Беррі, А. Лернера та інших.

На пострадянському просторі проблематика неолібералізму та його впливу на соціальні процеси розглянуто в роботах А. М. Ілларіонова, І. Г. Блюміна, Б. Ю. Кагарлицького, Є. Т. Гайдара, Є. М. Примакова, О. Бікбова, А. Н. Загороднікова, Б. Г. Капустіна, В. В. Шабельника, О. Белікова, Д. Горбача та інших.

Неолібералізм посприяв конструюванню глобального світу, оскільки має експансіоністський характер. Використовуючи метафору ринку апологети неолібералізму створили нову модель світосприйняття. У цій моделі, світ розглядається в якості глобального ринку, котрий саморегулюється, а люди є продавцями/покупцями товару, у той же час вони самі по собі є товаром.

Д. Харві вважає, що неолібералізм «теорія, згідно з якою ринковий обмін є основою системи етичних норм, достатньою для регулювання всіх людських дій, став домінувати в думках і справах жителів більшості держав земної кулі приблизно з 1970-х. Поширення нової теорії йшло паралельно з переглядом поглядів на права держави, коли проводилася приватизація, змінювалася фінансова система, більш серйозне значення стали надавати ринковим процесам. Державне втручання в економіку було зведено до мінімуму, але одночасно і зобов'язання держави, пов'язані з соціальними гарантіями громадянам, сильно зменшилися» [1, с. 7].

Л. фон Мізес та Ф. фон Хайєк вказують, що «ринку виконує незамінну пізнавальну функцію в процесі соціальної координації, де він є передавальним пристроєм, що дозволяє ефективно використовувати інформацію, розсіяну серед незліченної безлічі економічних суб'єктів» [2].

На національному рівні, як вказує П. Тренор «розглядати нації як якісь компанії є типовим для неолібералізму (...) Ринкова метафора застосована не тільки для націй, але й для міст і регіонів. У неоліберальної регіональній політиці міста продають себе на національному та глобальному ринку міст. Вони розглядаються як якийсь товар або підрозділу «національних фірм». Зрозуміло, міста не можуть бути товаром, як не можуть бути і фірмами, в цьому неолібералізм проявляє себе як філософія, а не як економічна реальність» [3].

Вплив ринку на соціальний порядок виступає ще одним аспектом розповсюдження неолібералізму. Ф. фон Хайєк зазначав, що соціальний порядок не може бути продуктом свідомої дії, він є результат чисто спонтанних дій, тобто викликаних не зовнішніми впливами, а внутрішніми причинами, порядок мимовільний, обумовлений ринком. Ринок дає людям інформацію, вона надходить

через сигнали товарних цін. Інформація дає переваги фірмам, господарським суб'єктам, а стимули до пошуку нових знань породжує конкуренція. Проблема координації - значною мірою проблема інформації. Якщо намагатися координувати господарську діяльність, порушується механізм передачі інформації [4].

Таким чином, ринок виступає регулятором людських взаємовідносин і становить базовий компонент неолібералізму. Більше того, ринок формує сучасну людину, її людські якості. Так, пропонент неолібералізму А. Ренд формулює ключовий момент людських взаємовідносин: «Торговець - ось символ взаємин між розумними людьми, моральний символ поваги до людини. Ми, що живемо цінностями, а не грабунком, - торговці по суті і духу. Торговець - це людина, що заробляє те, що йому дістається, що не дає і не бере незаробленого. Торговець не чекає, що хтось заплатить за його невдачі, не просить, щоб його любили за його недоліки. Торговець не розтрачує себе фізично на жертви, а духовно на милостиню. (...) Торговець - символ справедливості» [5].

Наступною компонентом виступає свобода. Свобода - це відсутність будь-якого обмеження або примусу з боку держави. Свобода передбачає розвиток індивідуалізму. Індивідуалізм, який став основою європейської цивілізації - це не егоїзм і не самозакоханість, це перш за все повага до особистості ближнього, це абсолютний пріоритет права кожної людини реалізувати себе у світі. Економічна свобода - це насамперед індивідуальна свобода кожної окремої людини з тим єдиним обмеженням, яке не дозволяє йому обмежувати індивідуальну свободу інших людей. Основа економічної свободи складається не в більш-менш рівномірному розподілі матеріальних благ, що здійснюється державою і підкоряють цим розподілом окремих індивідів, а в праві кожної окремої людини вільно розпоряджатися капіталом і своїми здібностями, що породжує ризик і відповідальність розпорядника. Але в неолібералізмі свобода набуває дещо іншої якості на відміну від класичного лібералізму: свобода особистості обмежується свободою діяльності певних інститутів, які притаманні для неоліберальної епохи, на кшталт банків, корпорацій та навіть держави. Причому їхній вплив на індивіда звісно більш потужний ніж навпаки. Тому ступінь свободи індивіда, як і його цінність, залежать від низки моментів, важливим з яких є наявність матеріальних та фінансових ресурсів.

У той же час свобода передбачає відсутність або мінімізацію державного втручання в людські взаємовідносини. З одного боку, свобода економічних відношень сама по собі є складова частина свободи в широкому сенсі, тому економічна свобода є самоціллю. З іншого боку, економічна свобода - це необхідна середовище до досягнення свободи політичної [6].

Неолібералізм в контексті філософського розгляду є не тільки буттям економічної системи, а й політичним проектом, і, будучи таким, він виступає носієм певного «духу». Щоденне виконання і дію законів економічного передбачає наявність і встановлення політичних відносин між людськими істотами, які формуються спочатку в рамках якогось певного соціального простору, а після виходять за його межі, таким чином пов'язуючи між собою різні суспільства і народи. Так оформляється горизонт розуміння. У його межах людська істота визначає умови зв'язків і відносин, які прагне підтримати з природою і собі подібними.

Отже, неолібералізм зводився до наступних принципів:

ринок визнавався найбільш ефективною формою господарювання, що створює найкращі умови для економічного зростання;

відстоювалося пріоритетне значення свободи учасників економічної діяльності;

проголошувалася необхідність державної підтримки умов вільної конкуренції;

передбачалося створення державою законодавчого порядку, що гарантує свободу особистої ініціативи в рамках ринкової економіки.

Критика філософії неолібералізму є критикою скоріше не теоретичних засад, а саме практичних результатів домінації цієї системи в світі. Певною мірою це виглядає логічно, адже у новому столітті світ зіткнувся з цілою купою проблем в гуманітарній, економічній, політичній, соціальній та інших сферах, які теоретично можна пов'язати з глобальною системою перерозподілу дефіцитних ресурсів. Це і продовольчі проблеми, бідність, низька якість життя в деяких регіонах, війни нового типу, «диктатура банків», вивіз промисловості за межі розвинених країн і т. ін. Опоненти неолібералізму, особливо в Росії (але й вони присутні і на Заході), вважають, що неоліберальна модель є причиною глобального «Зла»; що вона віджила своє; що неолібералізм є різновидом фашизму [7]; що неолібералізм призвів до диктатури Заходу над усім іншим світом, інфікував пострадянський простір, країни Латинської Америки, викликавши зубожіння тамтешнього населення і т. ін. В якості класичних прикладів руйнівної дії неолібералізму наводяться приклади реформ М. Тетчер, Р. Рейгана, Є. Гайдара та, особливо, А. Піночета. Хоча в останньому випадку певна кількість дослідників неоліберальної хвилі схильні до думки, що «чилійський варіант» - це взагалі не є неолібералізмом в практичному сенсі.

Деякі прибічники відтворення Російської Імперії (або СРСР-2) вважають, що неоліберальні цінності руйнують «національний етос» росіян, створюють атомізоване суспільство окремих індивідів, цінність яких залежить від їхнього статусу. Ці індивіди знаходяться в замкнутому колі конкуренції та їхньою метою є надприбутки. Заради цієї мети люди здатні переступити грані моралі. Тобто, філософія неоліберала – це деструктивна філософія, яка має бути замінена більш гуманістичною концепцією [8].

На наш погляд, філософія неолібералізму, яка знаходиться в основі практичної реалізації одноім'яної моделі, є діалектичним продовженням класичного лібералізму. Вона не могла не реалізуватися з огляду на історичний контекст розвитку країн Заходу (капіталістичних країн) в середині ХХ століття. Неолібералізм – це суто «західний» феномен, і, можливо, саме тому він не набув популярності в тих країнах куди його експортували. Філософія неолібералізму – це філософія західної людини, яка орієнтована на цінності індивідуалізму, досягнення високих економічних результатів, реалізацію власних амбіцій і т. ін. Ця людина змалку налаштована на конкурентну боротьбу та певну незалежність від держави. Можна сказати, що в основі неолібералізму окрім ліберальних цінностей знаходяться також принципи соціал-дарвінізму.

Неоліберальна філософія поширилася в світі за рахунок активної позиції США та Заходу в цілому, котрі створювали нову гео економічну реальність, після практики державного регулювання в економіці. Будь-яка альтернативна модель (наприклад, модель планової соціалістичної економіки) підлягала нейтралізації, що також демонструє боротьбу за існування.

Розповсюдження неолібералізму по новому актуалізувало проблему цінності людського життя. Класики лібералізму спиралися на тези про цінність людського життя та права індивіду. Тобто, людина визнавалася вищою цінністю апіорі. Неолібералізм де-факто визнає цінність людини лише після досягнення нею певних результатів. Це проявляється в тому, що від 1 до 10 відсотків людей в світі набули таких обсягів влади, впливу, багатства, які ніколи не будуть доступні іншим 90-99% населення. Неоліберали заперечують необхідність збалансованого розподілу ресурсів, завдяки чому посилюється соціальна нерівність.

Критика неолібералізму зводить його до наступних обмежень:

1. Неоліберальна модель себе зжила і не відповідає вимогам часу.

2. Неолібералізм став антисоціальною практикою, що призводить до зростання рівня пауперизації середніх верств населення, котрі були колись каркасом розвинутих суспільств.

3. Зрощування держави і великих монополій перетворюється на загрозу диктатури.

4. Малий та середній бізнес не витримують конкуренції з великим капіталом і часто поглинається останнім.

5. Переповненість ринку деривативами профанує економічну взаємодію між суб'єктами та посилює кризу.

6. Великий бізнес вимагає освоєння нових ринків для можливості рокировки фінансово-матеріальних активів з метою відходу від оподаткування; а також для «видиху» боргових накопичень.

7. Неолібералізм призвів до стану цугцвангу в глобальній економіці: тобто прийняття чи неприйняття тих чи інших рішень тільки погіршує ситуацію.

Неоліберальна філософія є важливою засадою сучасного капіталізму, тому її переваги та недоліки автоматично стають перевагами та недоліками капіталістичної системи в цілому. Неоліберальні цінності, не зважаючи на зростання критичних настроїв серед наукової спільноти та суспільства в цілому, є актуальними для сучасної людини з активною життєвою позицією, яка орієнтована на досягнення економічного результату, здібна до нестандартного мислення і готова йти на серйозні ризики. Такий тип людини деякі теоретики називають Номо Економікус.

В глобальному плані, не зважаючи на зростання соціальних протестів та росту нестабільності, від неолібералізму буде важко відмовитися відразу, оскільки альтернативні моделі поки що не виявили якостей, які б сприяли їм у боротьбі за існування.

Література

1. Харви Д. Краткая история неолиберализма. Актуальное прочтение / Дэвид Харви; [пер. с англ. Н.С. Брагиной]. — М. : Поколение, 2007. — 288 с.
2. Неолібералізм [Електронний ресурс] / Режим доступу: ermerkulova.narod.ru/F.Nayek.doc.
3. Тренор П. Неолібералізм: походження, теорія, визначення / [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page6043.html>
4. Філософія неолиберализма Фридриха Хайека / [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://arbir.ru/articles/a_3366.htm
5. Восканян М. Неолібералізм як він є / [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://www.odnako.org/almanac/material/neoliberalizm-kak-on-est/>
6. Фридман М. Капіталізм і свобода / [Электронный ресурс] / Режим доступа: download.nnovel.ru/data/.../4980609_friedman_capitalismfreedom.pdf
7. Проценко Н. Неолібералізм – фашизм ХХІ століття / [Электронный ресурс] / Режим доступа: http://kavpolit.com/articles/neoliberalizm_fashizm_xxi_veka-4322/
8. Калашников М. Глобальный кризис / Максим Калашников. — Минск : Харвест, 2009. — 639, [1] с.